

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/3 2018 s. 1538-1557, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

RENK ADLARININ PEKİŞTİRME İŞLEVİNE DAİR (KIRGIZ TÜRKÇESİ BAĞLAMINDA)

Hatice ŞAHİN*

Zhamila ARZYBAEVA**

Geliş Tarihi: Temmuz, 2018

Kabul Tarihi: Eylül, 2018

Öz

Her kültürde renk kavramı, farklı anlam değerleri taşır. Kültürler arasında renklerin ifade alanlarını ve bunların zaman içinde gösterdiği değişiklikleri belirleyip ortaya koyabilmek için söz konusu kültürün sözlü ve yazılı ürünlerini, en eskilerinden başlamak üzere takip etmek gerekmektedir.

Renklerin taşıdığı anlam ya da karşıladığı kavram, toplumdan topluma değişiklik gösterse de ortak özellikleri; bir simgeyi, kavramı, duyguyu temsil etmesidir. Türk kültüründe renklerin taşıdığı değerle ilgili olarak birçok bilim dalında araştırmalar yapılmış, bu araştırma sonuçları değerlendirilmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır¹. Dil içinde de renk adları fonetik, morfolojik, semantik, leksik açılarından ele alınacak düzeyde çeşitlilik göstermektedir. Bu sebeple bu kelime kadrosu, Türk diliyle ilgili çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada da Türkçede var olan renk adlarının, Kırgız Türkçesinde tespit edilen pekiştirme işlevi, örnekleriyle verilmeye çalışılacak, bu işlevin tüm renklerde değil sadece *kızıl, kara, sarı* ve *kök* gibi ana renklerde görüldüğü tespiti vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk kültürü, renk, pekiştirme, renk isimleriyle pekiştirme.

ABOUT INTENSITY FUNCTION OF COLOR NAMES (KIRGIZ TURKISH EXAMPLES)

Abstract

In every culture the concept of color carries different meaning values. In order to be able to identify and reveal the areas of expression of colors among cultures and their changes over time, it is necessary to follow the cultural and oral products in order to start from the earliest.

The meaning or concept that color carries conveys its common characteristics when it changes from society to society; a symbol, a concept, a sense of emotion. A lot of research has been done about the value of colors in Turkish culture, these research results have been tried to be evaluated and interpreted.

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatices@uludag.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi; Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, jamilaarzibaeva@mail.ru.

¹ Konuyla ilgili geniş bibliyografya mevcuttur. Yazının sonunda da verilecek olan bu çalışmalarda Salim Küçük (2010) tarafından yazılmış, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı” adlı makale geniş bilgi ve toparlayıcı üslubuyla ilk dikkat çekenlerden biridir. Salim Küçük Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı *bilig, Yaz 2010, Sayı 54*: 185-210.

The color names vary widely from phonetic, morphological, semantic, lexical angle. For this reason, this vocabulary has been the subject of many studies related to the Turkish language. In this study, color names in Turkish language will be tried to be given with examples of strengthening function determined in Kyrgyz Turkic, this function will be highlighted in the main colors such as *kızıl*, *kara*, *sarı* and *kök*, not all colors.

Keywords: Turkish culture, color, intensity, intensity with color names.

Giriş

Güncel *Türkçe Sözlük*'te, 1. Cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum. 2. *mec.* Nitelik (*Türkçe Sözlük*, 2005: 1652) biçiminde tanımlanan ve Türkiye Türkçesinde '*renk*' biçiminde kullanılan kelime, Farsça '*reng*'den gelmiştir. Renk kelimesi, Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde –çok çeşitli olmasa da- başka kelimelerle de karşılanabilmiştir. Renk kavramını karşılayan bu kelimeler, Türk dilinin kollarında –çeşit, boya, tarz gibi-² başka anlam değerleri kazanmış; buna bağlı olarak dil içinde farklı kavram alanları oluşturmuştur.

Renk kavramı, Türk dilinin eski devirlerinde *öng* (bk.Ergin, 2011, s. 108, Hamilton, 1998, s. 19, Arat, 1979, s. 398, Atalay, 1986, s. 41, Clauson, 1972, s. 167)ve *tüs* (bk. Arat, 1979, s. 51) kelimeleriyle karşılanmıştır. Günümüzde bu kelimeler, kimi Türk lehçeleri (bk. Vasilyev, 1995, s. 221, Baskakov ve Toşçakova, 1999, s. 147, Yudahin, 1988, s. 774, Necip, 1995, s. 432 vb.) dışında kullanılmamaktadır.

Köktürkçe: *öng: renk* (Ergin, 2011, s. 108)³, (Mert, 2008, s. 36), Uygur Tk.: *önlüg tağlar* (İKP 17-4), KarahanlıTk.:*tegürdi manga elgin elig yaşım /kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım* (KB:365) *kalık bütrü tuttu kara kuş öngi/ ajun barça toldı kara kuş yüngi* (KB:3949), *yaşıl önglüg ton* (DLT 41-1, 41-2)

Hangi kelimeyle karşılanırsa karşılanın kavramın ve kavramı karşılayan kelimelerin yukarıda da belirtildiği gibi zamanla toplum ve kültür içinde anlam açısından çeşitlendiği görülmektedir.

Renklerin ifade ettiği anlamlar, az veya çok insandan insana değişmekle birlikte, bu konuda kültür ve medeniyet ekseninde genel bir bakış açısı oluşmuştur. Bakış açılarının oluşumunda ırk, coğrafya, iklim şartları, yaşam tarzları, ekonomik şartlar, siyaset, düşünce ve inanç gibi pek çok faktörün etkisi vardır (Eren, 2008, s. 32).

²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0aaf513bca6.86624664

³Muhammed Ergin'in eserinin sözlüğünde Köktürkçede renk karşılığı 'öng' kelimesinin varlığı belirtilmiş, Mert'in, çalışmasında şu örnekte tanımlanmıştır. [...kök] öngüg yuguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim [...Gök] renkli [nehrin yatağı]nı (âdeta) yoğurarak ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim. (Bilge Kağan Güneydoğu) Mert, O. (2008). Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliye Bulunan Damgalar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S 36, Erzurum. 281-306.

Evrensel niteliği olmakla beraber bazı renkler, farklı kültürlerde farklı anlam ve temsil değeri kazanıp buna göre kullanım sıklığı yaşayabilir. “Birçok toplumda renkler birtakım anlamlara gelmekte, örneğin siyah renk genellikle matem anlatmaktadır. Fakat kimi Uzakdoğu ülkelerinde matem rengi siyah değil beyazdır. Kırmızı renk de genel olarak kan, savaş anlamına gelir” (Aksan, 2015, s. 43).

Bu çeşitlilik dolayısıyla Türk kültüründe renk kavramı, sıklıkla ele alınan konulardan biri olmuştur.

Türk kültüründe renk kavramını yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli coğrafi unsurlar, kıyafetler, kullanılan eşyalar da etnolojik, sosyolojik ve kültürel manada bizim için önemlidir. Çünkü Türklerin renklerle ilgili davranışları, eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına, ayinlere, savaşla ilgili çeşitli uygulamalara, kültürel dokuya; bayram törenlerine ve merasimlere, kullanmış oldukları çadır, bayrak, elbise vb. araç ve gereçlere, Türk dünyasının millî bayramlarından Nevruz kutlamalarına doğrudan yansımıştır (Seyidov 1988: 33).

Eski Türkçe metinlerde *ak* ‘ak, beyaz’, *boz* ‘boz’, *kara* ‘kara, siyah’, *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’, *kök* ‘mavi, yeşil, boz, gri, lacivert’, *sarıg* ‘sarı’, *torug* ‘doru’, *ürüñ* ‘ak, beyaz’, *yagız* ‘yağız, kızılımsı kahverengi’, *yaşıl* ‘açık mavi, yeşil’, *yägrän* ‘kestane rengi’ (Şirin, 2016, s. 265-267) gibi renkler tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Oğuz Kağan destanında *mavi*, *kızıl*, *al*, *ak*, *kr*, *ela*, *kara* gibi renkler ön plana çıkmış, Dede Korkut’ta renk adları farklı anlamlarda, - *kara evler*, *kara kılıç*, *ak otag*, *kızıl otag*, *al kanatlı Azrail*, *kara baş*, *ak göğüs vd.*- işlek olarak kullanılmıştır (Ergin, 2011).

Dede Korkut hikâyelerinde renk sıfatları, fiziksel algı dışında, kültürel unsurlara eşlik edecek biçimde kullanılmıştır. Bu da yeni bir anlatım yolunun yaratılması anlamına gelmektedir. Hatta hikâyelerde renkle birlikte resme ait özelliklerin yer yer anlama meydan okuduğu görülmektedir. Derinlik, renk, çizgi ve boyut resmin unsurlarındandır. Yine perspektif, ışık, gölge, resme dair normlardır. Dede Korkut hikâyelerinde özellikle tasvirlerde bu normların, değer ifade eden normlarla birleştiği görülmektedir (Bam+sı = göksel, Tepegöz, al kanatlı Azrail...) gibi (Feyzioğlu, 2004)

Türk dilinde renk adları, yön karşılama amacıyla da kullanılmıştır. Türklerde ‘kök’ doğuyu, ‘kızıl’ güneyi, ‘ak’ batıyı ‘kara’ kelimesi de kuzeyi karşılamaktadır. (Gabain, 1969, s. 109, Ögel, 1991, s. 429-435). Dilaçar, bu kullanımın Çinlilerden geldiğini söyler (Dilaçar, 2016, s. 15).

Caferoğlu, “Türk Onomastiğinde ‘At’ Kültü” adlı yazısında renk adlarının yeri ve önemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Hunların yön adları için “*kara atlılar*”-kuzey, “*kızıl atlılar*”-güney, “*boz atlılar*”-doğu, “*beyaz atlılar*”-batı yapılarını kullandıklarını göstermiştir (Caferoğlu, 1953, s. 202).

Türk mitolojisinde önemli yere sahip olan (Ögel, 1991, Küçük, 2010, s. 185-21, Töker, 2009) renk kavramını karşılayan adlarla çok sayıda atasözü ve deyim ile (bk. Aksoy, 1993, Rayman, 2014) mecaz anlamlar kazanmış yapılar (*ak akçe, kara bela, kara ayıp*) kurulmuştur. Renklerin farklı dinî çevrelerde de ayırıcı anlam değerlerine sahip olduğu gözlemlenmektedir. Türklerin çoğunun mensubu olduğu İslam dininde cennet *yeşil*, cehennem *kara* rengiyle özleştirilir. Kuran-ı Kerim’de *beyaz, siyah, kırmızı, mavi, sarı* ve *yeşil* renk imgelerine yer verilir. Hıristiyan Türklerde ise *yeşil* iman ve ölümsüzlüğün sembolüdür. Şamanizm’de ise *gök-ak-kızıl-kara* temel renklerdir (bk. Gündüzöz, 2003, Küçük, 2010).

Renk adları, ad biliminde:

a. Yer Adları: *Akyaka, Akdağ, Karataş, Gökova vb.* (Akar, 2006, s. 51-63, Bayraktar, 2013, s. 95-114, Kaymaz, 1997: 251-341)

b. Boy Adları: *Ak Koyunlular, Gök Türkler, Kara Kırgızlar, Sarı Uygurlar vb.*

c. Soy Adları: *Kara, Toksarı, Karaosman, Aktaş* (Sakaoğlu, 2017, s. 173-213)

d. Kişi Adları: *Mavi, Gökçe, Baykara* (Bayraktar, 2013, s. 95-114) biçiminde işlek olarak kullanılır.

Renkleri karşılayan kelimeler, dil içinde kelime türü olarak isim kategorisindedir. Buna bağlı olarak bu adlar; diğer bütün adlar gibi sıfat olarak kullanılabilir. *Kızıl gül, yeşil deniz vb.* Bu durumda genellikle yer adı olarak kullanılan oluşturduğu sıfat tamlamasında daima tamlayan unsur olarak yer alırlar. *Yeşilirmak, Kızılırmak, Karasu, Akyazı, Karaköy, Akköy, Güney köy, kököñ “Kök Ön ırmağı” T I/15* (bk. Akar, 2006, s. 52).

Kırgız Türkçesinde ‘sarı’ ve ‘kara’ renk adlarının sıfat görevinde kullanımı görülebilmektedir.

Sarı curt. Külü kögörüp catkan cer kemege (SK-21). Aciz, terk edilmiş halk, ateşi sönmüş ocaktır.

Baş ve can kelimesiyle birlikte kullanıldığında **kara** kelimesi **tek/bir tane, dolayısıyla değerli** anlamını kazanmıştır. Kara baş deyiminin geçtiği örnekte başın namus için vazgeçilebilir olduğu, bir başka deyişle namusun yanında insan canının ve başının değerinin olmadığı ifade edilmiştir.

-Namıs üçün **kara başınan** keçkender! (SK-205) *Namus için değersiz / kara başından vazgeçenler! Kara başınan keç-* “canından vazgeç-”,

Aşağıdaki örneklerde de kara can deyimini, canın pek kıymetli olduğunu dile getirmiştir.

-Eptep kitep ıgariş n **kara canın** kamılabayt (MMCC-304). *Bir yolunu bulup kitap çıkartmak için kılını kıpırdatmıyor.(canını, vucudunu harekete geçirmiyor) kara canın kamıla-* “kendini zorlayıp alış-”.

Kaşaygan kara dynd/ kayaşaaytar can da cok (ME-5). *Lanet olası uğursuz dünyada, karşı çıkacak kimse yok.*

Renk adları, ek-fiil ve et-, ol- gibi yardımcı fiillerle birlikte yüklem görevini üstlenebilir. *Onun saçları beyazdır. yaşık yandı yirke yaurdu başın/yaruğ dny mengzi **kızardı** ışın, lşlerde turma ya tutma nenging/ knn **sarığ bolęa** kızęa enging (Arat, 1979: 332,456)*

Birleşik ad türetir; *beyaz eşya, kara bodun, ak sakal, kök sakal*⁴

Kültürler arasında farklı anlam dairelerinde yer alan renk adları, Türk dili sahasında da hem geçmişten bugüne hem de aynı dönemde farklı sahalarda morfolojik, sentaktik, semantik yönden farklı değerler taşıyıp farklı görevlerde kullanılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde renk adları, Türkçede bu makalede vurgulanacağı üzere Kıręız Türkçesinde renk ve yn bildirmenin dışında bir pekiştirme unsuru, sözü edilen kavramın rengini değil, derecesini / miktarını gösterme işlevi üstlenmiştir.

Pekiştirme

Batı dillerinde *intensif*, Osmanlı Dönemi gramer kitaplarında *te'kid*, aędař Türk Dillerinde *arttırı* (Tat), *gyçlendirme* (Trm), *ktt* (Krg), *kşeytuw* (Kzk), *tuñdıları* (Alt) (*bk. Gürsoy-Naskali, 1997, s. 69*) gibi terimlerle karşılanan bu kavram günümüz Türkiye Türkçesinde daha çok pekiştirme terimiyle anılmaktadır.

A. stner, konuyla ilgili çalışmasında pekiştirmeyi “*Dilin söz dizimi kurallarından, kelime, ek veya ses unsurlarından birini kullanarak, ifade edilenler arasındaki bir sözün belirginleşmesini sağlamaya; kelime, kelime grubu ve cümle gibi bir dil birliğinin anlamını glendirmeğe, kesinleştirmeğe veya belirttiği kavramın aşırlığını bildirmeğe; bir unsura dikkat çekmek veya bu unsuru ön plana çıkarmaya pekiştirme adı verilir*” (stner, 2003, s. 11) şeklinde tanımlamış, ayrıca belli başlı tarihî dönem eserleri ve Türkiye Türkçesi Ağızları metinlerinden tarama yaparak Türkçede pekiştirmelerin *seslerle, eklerle, kelimelerle* ve *söz dizimiyle gerçekleştirilebileceğini* tespit etmiştir.

“*Pekiştirme, kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma* diyen Zeynep Korkmaz, *pekiştirme edatı, pekiştirme eki, pekiştirme hece, pekiştirme sıfat, pekiştirme*

⁴Kıręız Türkçesinde orta yaş üzeri erkekler için kullanılan bir ifadedir.

ünlüsü, pekiştirme vurgusu, pekiştirme zarfı gibi pekiştirmeyle ilgili birim ve terimleri ayrı ayrı ele alıp açıklamıştır. (Korkmaz, 1992, s. 181-184).

S. Çağatay, “Pekiştirilen Fiiller” yazısında Türkçede fiillerde görülen pekiştirmeleri ele almış, “*Anlam bakımından geldikleri fiil kökünün (veya ismin) anlamını daha da kuvvetli olarak belirttiklerinden, bunlara intensive-pekiştirilmiş, güçlendirici fiiller denmektedir*” şeklinde bu fiillerin tanımını yapmıştır. (Çağatay, 1966, s. 39-50).

M. A. Ağakay da “Pekiştirmeli Sıfatlar” adı altında sıfatların pekiştirilmesiyle ilgili tespitlerini ve görüşlerini sunmuştur (Ağakay, 1964, s. 881-883).

Konuyla ilgili çalışmalar, Türkçede pekiştirme işinin en küçük dil biriminden başlayarak sesler, ekler, heceler, kelimeler, kelime gruplarıyla gerçekleştirebileceğini ortaya koymuşlardır. (S.Çağatay, 1966, s. 39-50, A.B. Ercilasun, 2008, s. 35-56, L. Karahan, 2012, s. 219-236, Z. Korkmaz, 1995, s. 98-109, M. Özen, 2013, s. 367-373, O. F. Sertkaya, 1989, s. 323-352, Şirin, 2016, s. 284).

Amaç

Pekiştirme konusunu ele alan çalışmalarda kelimelerle gerçekleştirilen pekiştirme için kelime türleri (edat, zamir vd.) ve bunların tekrarıyla gerçekleştirilen pekiştirmeler ele alınmış, renk adlarının kelime öbeklerinde pekiştirme işlevinde bulunduğu değinilmemiştir.

Türkçede diğer adlarda olduğu gibi renk adlarında da farklı yollarla pekiştirme gerçekleştirilebilir. *Kıpkızıl, yemyeşil, kapkara, bembeyaz* vd. Bunun yanında renk adları, önünde bulunduğu kelime ya da kelime gruplarına *çok, fazla, daha, aşırı* gibi anlamlar yükleyerek pekiştirme görevi üstlenebilir.⁵

Bu yazıda, Kırgız Türkçesinde kara, kızıl, kök ve sarı gibi temel renk adlarının önlerinde buldukları ad ve ad soylu kelimeler üzerindeki pekiştirme, kuvvetlendirme, abartma etkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu adların pekiştirme için kullanıldığını ortaya koyan örnekler, Kırgız Türkçesiyle yazılmış edebî eserlerden seçilmiştir.

Renk adlarıyla pekiştirme konusunda ilk olarak, Türk dillerinde yaygın ve bilinen bir şekilde rengi zaten bilinen nesnelere *-kan kırmızı* gibi- kendi renk adıyla birlikte kullanılarak pekiştirilmesi yönteminden söz etmek gerekmektedir.

⁵Caanbay Elçiyev, “*Azırkı Kırgız Tili-Semantika*” eserinde pekiştirme türlerinden bahsederken kıpkızıl-kızılday gibi yapıların kelime grubu veya cümleye anlamı kuvvetlendirme amacıyla dâhil edildiğine değinir (Elçiyev, 2015, s. 247).

“**Kara tagımdı kızıl kanım** menen cuuym go?” degen oy cürögün sıdırıp öttü. İshak ireñin tiktep, ireñinen için añtarıp oturdu. – Uktuñbu Atakul? Özün betine cuguzgan kara tagıñdı özün cuuysun. Ak kızmatıñ menen cuuysun! Atakul (SK-346).

‘Bu kara lekeyi kızıl kanım ile temizlemeliyim herhalde’ diye düşündü ki tam o sırada İshak onun gözüne bakarak: - Duydun mu, Atakul? Kendi ettiğin lekeyi kendin helal hizmetin ile temizleyeceksin! – dedi.

Renk adlarının bu yazıda vurgulanmak istenen işlevi ise aşağıdaki örneklerde olduğu gibi her bir renk adının pekiştirme unsuru olarak herhangi bir adın önünde kullanılmasıdır

“Ulakkan böbögü Orozdunun kencesi ele, kıtay başka salgan **kızıl kırgın, kara sürgündö** oşol böbök cogoldu (TM-60).” *Ulakkan kardeşi Orozdu’nun küçüğü idi. Çinlilerin yaptığı şiddetli kıyım ve uğursuz sürgünde kayboldu.*

“Uruş degen **kızıl kırgın, kara sürgün** bolot (SK-278). *“Savaş dediğin kızıl kırgın, kara sürgün olur.*

Kırgız Türkçesinde hazırlanmış bir deyimler sözlüğünde de kızıl kelimesiyle kurulan bir deyim olarak kızıl kırgın, “**Kızıl kırgın:** Abdan kattuu uruşuu, ayabay salgılaşuu, katuu uu-duu boluu- *Kızıl kıyım: korkunç savaş, acımasız kapışma, yüksek seste uğultu* ” biçiminde tanımlanmış, “**Kızıl kırgın, sarı sürgün bolup**, eki uruu üç kün betteşti- *Kızıl kıyım, acımasız savaş, iki boy üç gün boyunca sürdü.*” örneğiyle tanıklandırılmış, bir anlamda kızıl, sarı gibi renk adlarının pekiştirme işlevi dile getirilmiştir. (Osmonova, 1980, s. 208).

Bu yazının amacı pekiştirme işlevinde kullanılan ana renk adlarıyla ilgili örneklerin sınıflandırılarak renk adlarının pekiştirme işlevini ortaya koymaktır.

Kızıl

Kızıl kelimesi, Türkler arasında genel *olarak savaş, zafer, bayrak, gelin, damat, evlilik, hirs, kıskançlık* gibi çeşitli kavram, nesne, duyguları ifade etmektedir.

“Bu renk güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Eril hareket ilkesini, ateşi, hükümdarlığı, aşkı, hazzı, gelin ve evlilikle ilgili birtakım hususları ifade eder. Onun bu genel anlamları Türklerdeki anlamlarına uygundur” (Çoruhlu, 2002, s. 212).

“Türklerde çok eskiden beri Al ruhu, Al ateşi terimlerinin kullanılması Türklerin yaşamında kırmızı rengin önemini göstermektedir. Dede Korkut hikâyelerindeki bilgilere göre Oğuzlarda güveylik elbise “kırmızı kaftan”, gelinlik ise “al duvaktır” (Rayman, 2014, s. 13).

“Kırmızı rengin bayraktaki ifadesi daha çok kızıl bayrak ya da günümüzde kullandığımız gibi al bayrak şeklindedir. Kırmızı aynı zamanda savaşın ve zaferin rengidir. Kızıl ya da kırmızı hayvanlar için kullanıldığında da aşırılık, güç ya da hileye işaret eder” (Çoruhlu, 2002, s. 213)

Kırgız Türkçesinden seçilmiş örneklerde kızıl kelimesi; önünde bulunduğu kelimeyle ilgili olarak *fazlalık*, *aşırılık*, *netlik* bildirebilmektedir. Aşağıdaki örneklerde kızıl kelimesi, kırgın (kıyım) kelimesinin önünde kullanılarak bu kelimeyi büyük, şiddetli, acımasız gibi bir anlam çerçevesinde nitelemektedir.

-**Kızıl kırgın** çon soğuş/ Kabarın ugup alıñar (ME-268). **Büyük kırgın** büyük savaş, haberini hepiniz duyunuz.

-Kırgız eli tarihî köp okuyalardı başınan keçirdi, oşol **kızıl kırgın** uçurda cazuusun ulanta albay köçmөndüü bolup, too-kırda çaşadı (KAE-15). *Kırgız halkı tarihi çok olay yaşadı. Acımasız kıyım zamanlarında yazı yazamadılar, dağda taşta göçerek yaşadılar.*

-Kıyırına kelgen düşmandı/ **kızılday kırgın** kılar bar (ME-197). *Kendisine gelen düşmanı, kıyıma uğratacak biri var.*

-Cigit başı Mamatkan baatır **kızılday kırılışıp** karmaşıp, narı begi, narı öz tuuşkan ağası Koyçu datkanı korup kaldı (SK-154). *Yiğitbaşı Mamatkan, çok şiddetli savaşım hem Bey'i hem akrabası olan Koyçu Bey'ini kurtardı.*

Kızıl, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi sadece kırgın kelimesiyle değil, başka adlarla kullanıldığında da aşırılık, fazlalık, kesinlik, açıklık ifade edebilmektedir.

-Peylimdi kıyla cakşı bilgen, biz urmattap cürçü Kasımalı Bayalinov, 1932-cıldan beri dildeş kurbum Abdırasul Toktomuşovdor Aalının **kızılday calaasın** kubattaşkanda, alar menin koluma közürdün tuzun berip koyuştu (MMCC-383). *Beni iyi tanıyan ve saydığımız Kasım Bayalinov ve 1932'den beri dostum olan Abdırasul Toktomuşov ikisi, Aalı'nın son derece açık iftirasını destekleyerek benim elime koz vermiş bulundular.*

-Munu keçe cazuuçunun kıyalınan caralğan acayıp comoktoy kabıl alsak, boloçokto **kızılday açuu çındıkka** aylanıp cörbөгөy ele (ÇA-287). *Bunu yazarın kurduğu masal olarak algılasak yarın bir gün çok acı gerçek oluvermesin.*

Kırgız Türkçesinde kızıl kamçı yapısı, iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, şiddetli kamçı cezası, ikincisi ise acımasız, zalim ve karısını döven erkek anlamıdır. Bu yapıların ikisinde de kızıl kelimesi, pekiştirme işlevindedir.

-Aldımda **kızıl kamçı** turmaktan ölüm özü tosup catsın, men oşogo tike karap kete berem (SK-189). *Önümde değil ağır kamçı cezası, ölüm olsa, ben inadına ona doğru giderim*

-O, **kızıl kamçı** zulüm, men saga ayaş belem?!Mınday kaarduu **kızıl kamçımı** kim körgön (Sıdıkbekov). – *Hey, şiddetli zulüm, ben senin arkadaşın mıyım? Bunun gibi eli sopalıyı (çok eziyet edeni) kim görmüş?*

-Kerim da Sultandan kem tüşpögön **kızıl kamçı** (Sıdıkbekov) *Kerim de Sultan'dan farkı yok, o da eli sopalı* (Osmonova, 1980, s. 207)

-**Kızılday külkü** (MMCC-207). *Gülüñç ötesi*. (Çok komik, gülünç olduğu son derece açık.)

Aşağıdaki örnekte de *kızılday öl-* biçiminde kurulan bir yapıda kızıl, ölümün kendisine yakışmayacak şekilde gerçekleştiği anlamını katmaktadır.

-Kıtaydan kelgen kulundan/ **Kızılday ölö cazzım** dep... (ME-128) *Çin'den gelen kulunun elinde az kalsın boş yere ölecektim diye...*

Kara

Türklerde kara, diğer renkler gibi yön, şiddet, güç, olumsuzluk, kötülük, ölüm, kıyım, savaş, yas vb. kavramları çağrıştıran bu çağrışımlar zaman, bölge ve devirlere göre değişiklik göstermektedir. Türk mitolojisinde kara kelimesinin önemi konuyla ilgili çalışmalarda vurgulanmış, kelimenin kavram alanı izah edilmeye çalışılmıştır.

“Türklerde kara renk genellikle şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. Kuzeyde olan bir yer (şehir, ırmak, göl vs.) ya da kuzeyde yaşayan bir topluluk. 2. Şiddet, güç ve yoğunluğu ve gerçeği vurgulamak için. 3. İyi ya da iyilik ilkesinin karşısında olumsuz ya da kötü olan ilkeyi belirtmek için. Yas, ölüm gibi insanın hayatında meydana gelebilecek üzüntü verici hususları ifade etmek için. 4. Olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmede iki farklı şeyi belirtmek için” (Çoruhlu, 2002, s. 209).

“Kırgız-Kazak Türklerinin hurafelerine göre *Albastı* iki nevi olup biri *Kara Albastı* ve diğeri de *Sarı Albastı*'dir. *Sarı Albastı*'lar hoca ve baskı (Şaman)ların okumasıyla defolup giderler. *Kara Albastı* ise kendisini görmek iktidarına malik olan ocaklı adamdan başka kimseden korkmaz. *Sarı Albastı* sarışın bir kadın suretindedir. Bazen keçi ve tilki suretiyle de girer. *Kara Albastı* yahut *Kara* ciddi ve ağır başlı bir ruhtur. *Sarı Albastı* ise hoppa, mekkâr ve şarlatandır” (İnan, 1987, s. 161-162)

“Altay Türklerinde ruhlar, iyi ruhlar – “aru töz”, kötü ruhlar – “kara töz” olmak üzere iki türlü olur” (İnan, 1987: 268-273).

“Kara’nın Türk kültüründe ifade ettiği anlamlardan biri de yas olmuştur. Ağ çıkarıp kara giyme, bir yasa girme deyimini olarak Dede Korkut’ta yer almaktadır. Yine aynı şekilde kara geyik gök sarındılar ifadesine rastlanmaktadır” (Töker, 2009, s. 103)

“Türkçede kara kış deyimini, şiddetli geçen kışı ifade etmektedir; bu anlamda Türkçe kadir sözcüğüyle de adlandırılmıştır (kadir kış)” (Çoruhlu, 2002, s. 210).

Bu kelimenin Kırgız Türkçesinde sözü edilen pekiştirme-kuvvetlendirme işlevleriyle ilgili olarak aşağıdaki örnekler gösterilebilir.

Kırgız Türkçesinde kızıl kelimesi, kırgın kelimesinin önünde savaşın, mücadelenin çok şiddetli olduğunu anlatmaktadır. Kara kelimesi de bu kelimeyle yan yana kullanıldığında aynı anlamı çağrıştırmaktadır. Buna göre savaşla beraber kullanıldığında kızıl ve kara kelimesinin çağrışımı ortaktır. Hatta-kızıl kırgın kara sürgün gibi- bazı örneklerde kızıl ve kara birlikte kullanılmaktadır.

-Öyüzü Kulca bolup Kudum suunun boyunda olcoçular oyun kurgan tañında Kırgız kolu dört taraptan kaptap kirip, **kara kırgın** saldı (TM-349). *Bir tarağı Kulca bir tarağı Kurdum nehrinin kenarında eğlendiğı şafak, Kırgız askerleri dört taraftan hücum edip şiddetli kıyım yaptılar.*

Kızıl kelimesinde olduğu gibi kara kelimesi de pekiştirme, derecesini artırma işlevini başka isimler yanında da gösterebilir.

-Bu senin ata-babañdı go bilebiz bizge okşogon **kara taman** (Aytmatov). *Senin soyunu sopunu biliriz, bizim gibi çok fakir (fakir fukara).* (Osmonova, 1980, s. 148)

Ancak, burada dikkat çeken bir anlam ayrıntısı da kara kelimesinin verdiği yoğunluğu açmak, seyreltmek için kaşka (ala, alaca) renk adının kullanılmasıdır. Bu kullanım bile kara renk adının anlama yoğunluk katmak için kullanıldığını çok açık göstermektedir.

Kara kaşka kedeyler / can saktagan mal kütpöy (K-36). *Yoksullar hayvanı olmadan da yaşadılar.*

Kara kelimesiyle kurulan **kara caak** yapısı, Kırgız Türkçesinde 1. Çeçen, sözgö ustas, mıktı ırçı (*söz ustası, iyi aşık*) ve tildüü-oozduu, şańkıldagan, tacaal (*dili uzun, ağız kavgası yapan*) anlamlarında kullanılmaktadır.

Kara caak, ceztañday/ Kayranım, Tokom, amanbı? (Toktogul) *Çok iyisöz ustası, aşık Toktogulum iyi mi?*

-Men ele candan çıkkın **kara caak** bekenmin (Çalkan) (KF-145). *Bir tek ben miymişim dili uzun olan.*

Kara kelimesi, hastalıkların salgınında, doğa hareketlerinin afete dönüştüğünde kullanılarak, hastalık ve doğa hareketinin çok yoğun ve kuvvetli olduğunu göstererek pekiştirme işlevi görür.

-“Oşol cılı **kara çeçekten** curt çöp çapkanday kırılbadı” (CÇ-111). *O sene suççeği salgınından çok insan öldü.*

-**Kara şamal** kürküröp/ Aybanmenen adamdı ayazına zirkirep (ME-203). *Şiddetli kuzey rüzgârı hem hayvanların hem insanların içine işledi.*

-Bu ayıl ceke gana bugün emes keçe künü şatıratıp **kara nösör** kuyup turganda da tim catkan çok (EK-43). *Bu köy sadece bugün değil, dün şiddetli sağanak yağış varken bile çalışıyordu.*

-Koy küzötüp, **kara nösör** kuyganda... (ABO-93) *Şiddetli sağanak yağışta koyun gütmek...*

-Kışkı alay-dülöy boroondo, cazgı **kara nösör camgırda** bakkan malı menen ubara (EK-28). *O, kışın ayaz buranında, ilkbaharın şiddetli yağışında bile hayvanlarıyla meşgul.*

Kara sel örneğinde söz konusu pekiştirme gerçekleşmiş olmakla beraber, yapı, gerçek değil mecaz anlamında kullanılmıştır.

-Köp koşun çubalıp, **kara seldin** şarınday türmök-türmök bolup, eñ katuu tezdik menen, boroondoy küüldöp, General Çerniyaevdin sol flangasın cemirip kirdi (SK-14). *Çok sayıda bölük, kuvvetli bir sel gibi hızla General Çerniyaev'in sol kanadını geri çekti.*

Kara kelimesi, kimi kullanımlarda çokluğu, kimi kullanımlarda da sıradanlığı ve değersizliği ifade edebilmektedir. Eski Türkçedeki kara bodun yapısının karşılığı olabilecek “kara curt, kara alamanbukara yapılarında bu durum söz konusudur.”⁶

Kara curt kaldı sanaaga (ME-49). *Bütün yurt tasa içinde kaldı.*

Uşucatkan **kara curt/** biriñemes, baarıñuk! (ME-89). *Buradaki bütün halk, biriniz değil, hepiniz dinleyin!*

Kara curt sende akım çok / karap tursam düynödö (ME-78). *Hey bütün halkım, sende hakkım yok, şu dünyaya bakınca.*

⁶Kara kelimesinin *kara bodun* tamlamasıyla Eski Türkçeden beri “han ve asiller soyundan olmayan sıradan halk” için kullanılageldiği takip edilebilir (bk. Tekin, 2014, Orkun, 2011).

Kan kaygıda kalıptır /**kara alaman bukara**, karalaşkan bularga (ME-23). *Bunlara yardım eden halkın hepsi cezalandırılmış.*

Kara alaman bukara – kalktın atı kim boldu? (ME-97). *Hey halk – bu boyun adı nedir?*

Kara alaman kara curt, kaldı süylöp cabırap (ME-21). *Tüm halk kimse kimseyi dinlemeden konuştular.*

Doğrudan organ adı olmasa da insan vücuduyla ilgili olan ter ve gözyaşı kelimeleriyle kullanıldığında da kara kelimesi, fazlalık ve aşırılık ifade etmekle birlikte bunun ağır eziyet ve emekler sonrasında ortaya çıktığını ifade etmektedir.

-Çekesinen **kara ter** ketti (SK-15). *Alnından terler boşandı.*

Al korgondun darbazasına kelip, **kara ter** baksan atın teñseltip üzöngüsünö tura kalıp: - Atalık! Oy, atalık, uşundabı? – dep kıykırdı (SK-85). *O kalenin kapısına gelip kara ter içinde kalmış atını durdurdu ve üzengiye kalkarak: - Atalık! Hey Atalık, burada mısın? - diye bağırdı.*

Közünön ketti **kara çaş** (ME-211). *Gözünden kara yaşlar aktı.*

Hayatın zorluklarını ifade eden *turmuşun kara çeñgeli- hayatın kara pençesi* deyiminde *kara* kelimesi, pençenin kuvvetli olduğunu anlatmaya yarar. Ancak bu yapı *kara* pençe dendiğinde aynı anlamı vermeyebilir.

turmuşun kara çeñgeli-“hayatın acımazsızlığı/pençesi”

Mına uşunday turmuşun **kara çeñgeline** ezilip, çarçagan ubaktarda, Cıpar cılmayıp karşı alat (EK-28). *Hayatın böyle zorluklarında ezilip yorulduğu zamanlarda Cıpar'ın güler yüz ümit olurdu.*

Kalıñ kara tokoylor, cerdepturgan er Manas (K-40). *Manas'ın yerleştiği yer yoğun ormanlardı.*⁷

Sarı

Türk kültüründe sarı renk; hâkimiyetin, gücün simgesi olarak kullanılmıştır. “Hâkimiyet simgeciliği için geçerli olan pek çok şeyde olduğu gibi sarı renk dinsel nitelikli kişiler için de dinsel anlamda güçlülüğü ve hâkimiyeti ifade eder. Buna en güzel örnek, Anadolu alp-erenlerinden olan XIII. yüzyıla ait bir Türk kahramanına Sarı Saltuk denmesidir” (Çoruhlu,

⁷Cemiloğlu, İsmet (1991), Dilimizdeki “Kara” Kelimesi Hakkında, Milli Folklor, s. 22-26 künyeli, <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=12&Sayfa=22> adresli çalışmada, Uygur dönemi metinlerinde Kalıñ kara tokoy örneğiyle örtüşebilecek nitelikte “kalın kara bodun” ibaresinin varlığı gösterilmektedir.

2002, s. 219). Aynı zamanda sarı renk, dünyanın merkezinin sembolüdür. “Tanrılar Tanrısı Ülgen’in altın kapılı sarayı ve altın renkli tahtı dünyanın merkezi olmuştur ” (Rayman, 2014, s. 12). Şamanizm kültürünü benimseyen Türklerde, sarı, kutsal bir renktir. Bunların dışında sarı; keder, acı, hasret, ayrılık, hastalığın da simgesi olagelmıştır. “Sarı renk daha çok ateşin, albastının, hastalığın rengi olmuştur. “Betin benzin sarardı sözü” sözü buradan ileri gelir. Aslında sarı renk Türklerde daha çok olumsuz anlamlarıyla ön plana çıkmıştır” (Çoruhlu, 2002, s. 220). Alyılmaz’ın Türk dilinin tarihi kaynaklarında ‘Gobu’ kelimesiyle ilgili açıklamalarında kelimenin; içi boş, kof, başarısız, şanssız, uğursuz, zavallı, sararmış, solmuş vb. anlamlarını tanımlarıyla beraber göstermesi söz konusu renk adının taşıdığı anlam değeri açısından dikkat çekicidir (Alyılmaz, 2016, s. 5).

-Keçikseñ... dağı ümüt kö baylanarmın, keyiter... ketpes, bütpös **sarı ubayım**... (SK-76) *Geç kalırsan... yine umuda sığınırım, beni üzer bu bitmek bilmez **derin keder**.*

-Sarıbaydın közdörü çaşıldanıp boz asmanga telmirdi, eç kötörö albay turgan, eç könö albay turgan **sarı ubayım** bastı (SK-175). *Sarıbay gözleri yaşarıp boz olan gökyüzüne baktı. Hiç kaldıramayacağı, hiç alışamayacağı **derin keder** sardı onu.*

-Keçe **sarı sanaaga** içten ezilip, ümütün, tagdırın Kuday kay tarapka aydarına kümön bolup, özünön özü müñküröp catkan kişini bugün taanuu kıyın (SK-147). *Daha dün **derin üzüntü** içinde kaderin ne göstereceğini kestiremeyip ezilen insanı bugün tanımak zor.*

-**Sarı sanaasını** taştasın bek, taştasın alı cetse (SK-409). *Beyimiz **derin üzüntüsünü** bıraksın, bıraksın yapabilirse.*

-Ayzada ünküyüp oturdu, aldagi bayağı **sarı zil** kılğan muñuna çögüp oturdu (SK-222). *Ayzada konuşmadan oturdu. Onu hep **derin keder** içine sokan sıkıntısına dalıp oturdu.*

-Sagızgan uçup cetkisiz, **sarı oygo** çögüp ketipsiz (T-5). *Kuşun bile gidemeyeceği kadar uzaklara, **derin, kederli düşüncelere** dalmışsınız.*

Deyimlerde sarı kelimesi, *ooruu* (hastalık) kelimesiyle birlikte keder, üzüntü ve hasretten kaynaklanan derin ve ağır hastalık olarak kullanılmaktadır.

-**Sarı ooruu** cürök çeçildi, salamat kördüm çetiñdi (T-5). *Şükür, toprağımı gördüm ve bu benim **derin ayrılık derdime** deva oldu.*

Közünön çaşı möltüldöp, canaasında **sarı ooruu** bolup catkan sagınıç sezimi burk etip oygonup tınçtıq berbeyt (ÇA-61). *Gözünden yaşlar dökülüp gönlünde **derin keder** olup yerleşen özlem duygusu rahat, huzur vermiyor.*

-Sarı ooruu boldum ayıñdan (Irlar) (Osmonova, 1980, s. 249). *Senin yüzünden sarı hasta/ aşk hastalığı oldum. Sarı ooruu: ağır keder, derin kaygı*

İsaev, (1977) yer adlarında sıkça görülen renk adları bağlamında sarı rengi üzerinde uzunca açıklamalarda bulunmuştur. Bilim adamı, Kırgız Türkçesinde **baş, büyük** anlamında kullanılan sarı kelimesinin Farsçadan geçen **ser:baş** kelimesi olduğunu vurgulayarak örneklendirmiştir. Ona göre, kelime Türkçeleştirilmiş, Sarı-Özön, Sarı-Bulak gibi yapılarda baş, büyük, yassı, geniş anlamlarında kullanılmıştır. Bununla beraber çalışmasında doğrudan bu makaleyle ve sarı renk adıyla ilgili olan örnekler ve açıklamalara da yer vermiştir. **Sarı ayaz** “şiddetli ayaz”, **sarı cel** “çok soğuk esen yel”, **sarı suuk** “çok soğuk” gibi sözcük öbeklerini de edebi metinlerden tarama yöntemiyle örneklendirmiştir. Yazar, verdiği örnekleri pekiştirme adına İlminskiy’in Kazakça-Rusça Sözlüğünde **sarı ayaz** örneğinin Rusçaya “titreten ayaz” şeklinde çevirdiğini, XIX.yy sonlarında Kırgızistan’da bulunan İsveç bilim adamı Sven Hedin’in yerli halktan **sarı boroon** “sarı boran”, **kara boroon** “kara boran” gibi tabirleri derleyip kaydettiğini ve iki çeşit boranın da şiddetli olduğu, ancak kara boran sarı borana göre daha da şiddetli olması gibi açıklamalar da yaptığını eklemiştir. **Sarı talaa** “geniş tarla” **sarı tör** “geniş yayla” **sarı özön** “geniş vadi” gibi örneklerdeki sarı kelimesinin anlamı da renkten ziyade yerin / mekânın uçsuz bucaksız genişliğinden bahsedilmektedir. İsaev, Yudahin’in kendi çalışmasında **sarı col** “geniş yol” , **sarı tün** “uzun gece” gibi açıklamalarda bulunduğunu da belirtmiştir. (İsaev, 1977, s. 45-48).

Kök

Türkiye Türkçesinde *gök* veya *mavi* olarak söylenen bu renk, her ırktan ve her dinden olan tüm insanoğlu tarafından kutsal sayılan göğün ve suyun simgesidir. Kök kelimesi, hem gökyüzünü hem de Gök tanrını ifade etmesiyle Türk kültürü için ayrı yere sahiptir. “*Ayrıca dünyada mavinin bir tonu olarak bilinen “Turquaz” Türk rengi olarak bilinir*” (Rayman, 2014, s. 15).

“Kök”, Köktürkçede “mavi” (Tekin, 2006, s. 154), Eski Uygurcada ise “mavi, gök rengi; sema, gök; gece” anlamlarına gelmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 114).

“*Gök rengi genellikle olumlu anlamları ifade eder. Bir unsura bu renk izafe edildiğinde o şeyin saygın bir öge haline getirir; örneğin eski Türkçe metinlerde geçen gök kurt, gök böri terimi bu hususa işaret eder. Gök renkli erkek kurt, Gök Tanrı'nın bir simgesidir*” (Çoruhlu, 2002, s. 214).

“Bunun gibi “gök sakallı, “karalı göklü otağ” (Dede Korkut), “gök polad” (gök çelik), “kök temür” (gök demir), “gök bidevi atlar” (Dede Korkut) gibi ifadelere ortaçağ Türk metinlerinde rastlanmaktadır” (Çoruhlu, 2002, s. 214).

Kutsallığın, huzurun rengi olan kök, tespit edilen örneklerde olumsuzluk barındırmaktadır. Kök, nefes anlamındaki tütünle beraber kullanıldığında gerçek anlamından çıkıp kelimeye buhran, sıkıntı anlamı kazandırmaktadır.

Köküröktö **kök tütün** Toktoguldun armanı (T-85). *Toktogul'un derdi, kalbindeki **derin buhran**.*

Zulpukordu oşentip kanga sugarıp, kayra kına salganı /oşondo gana **kök tütün** oozdon bur etip, baatır esin cıyganı (TM-308). *Kılıcını kana bandırıp kılıfına soktu. İşte o zaman yiğidin ağzından **derin bir nefes** çekip kendine geldi.*

Sonuç

Evensel bir kavram olan renkler ve onlara verilen adlar, bir nesnenin vasfını belirtmenin dışında farklı birçok işlevde de kullanılmaktadır. Türk kültüründe renkler, dört ana yönü belirtmek ve hâkimiyet-güç, özgürlük-egemenlik, temizlik-tazelik, dürüstlük-adalet, savaş-kıyım, hastalık-ölüm, ayrılık-hasret gibi fiziki ve ruhi durumları ifade etmek ya da pekiştirmek için birer simge olarak kullanılagelmiştir.

Türkçede eskiden beri renk adlarının pekiştirilmesinde daha çok pekiştirme ünsüzü tercih edilmiştir. *Kıpkırmızı, kapkara, sapsarı, yemyeşil vs.* Bunun dışında renk adlarının önüne getirilen *açık* ve *koyu* sıfatlarıyla söz konusu pekiştirme işlemi gerçekleştirilebilir. *Koyu kızıl, koyu sarı, açık yeşil gibi.* Bu yöntemler, sadece Türkiye Türkçesinde değil, diğer Türk dillerinde de benzerlik göstermektedir. Kırgız Türkçesinde de renk tonları, *kıpkızıl, sapsarı, kapkara, appak, aç çaşıl, aç sarı, kara çaşıl, kara kızıl, koyu kızıl, kızılak, kögültür, çaşılımsı, çaşılıç, çımkızıl, çımkiy kara, kögüş, ağış* gibi yapılarla ve bazı eklerle ifade edilebilir. Kırgız Türkçesinde ayrıca karışık rengi ifade etmek için “*ala*” ve “*kaşka*” kelimeleri de kullanılabilmektedir. *Kök ala, kara ala, kök kaşka, kızıl kaşka gibi.*

Renk adları, cümle içinde kendilerinden sonra gelen adları renk açısından nitelemenin dışında anlam açısından pekiştirmeye de yararlar. Kırgız Türkçesinde *kızıl, kara, sarı* ve *kök* renk adlarının bu işlevde sıklıkla kullanıldığı, aynı kullanımın *ak* ve *çaşıl* renk adları için geçerli olmadığı da tespit edilmiştir. Buna göre; *kızıl*, şiddetin ve acımasızlığın keskinliği ve duygunun veya durumun netliği ve açıklığını pekiştirirken *kara*, doğal afetlerin veya sıkıntıların büyüklüğünü, bir şeyin fazlalığını, derecesini ifade etmek için kullanılmıştır. *Sarı* ise sadece soyut kavramlarda keder, hasret, hastalık ve ayrılığın, terk edilmişliğin pekiştirmeli rengi olarak

görülmüştür. Kullanım örneği sınırlı olan *kök* rengi, *kök tütün* tamlamasıyla *derin keder* ya da *derin kederli nefesi* anlatmaktadır.

Sonuç olarak; Kızıl, kara, sarı, kök gibi renk adlarının Kırgız Türkçesinde sıklıkla pekiştirme işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Kırgız Türkçesinde tespit edilen renk adlarının pekiştirme işlevi, Kazak Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde aynı sıklık ve oranda kendini göstermektedir. Türkiye Türkçesinde de bu tarz pekiştirmeleri çağrıştıracak *kızıl kıyamet*, *kara cahil*, *kara kış* gibi yapıların varlığı da göz önünde bulundurulduğunda konuyla ilgili hem art zamanlı hem eş zamanlı metin taramaları ve tasnif çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Taranan Eserler

- CC: Elebaev, M. (1990). *Cariyalanbagan çıgarmalar*. Frunze: Adabiyat Basmakanası.
 ÇA: Aytmatov, Ç.(2008). *Tüzgön akmataliev*, A. Bişkek: Biyiktik Basmakanası.
 EK: Karaçov, S. (1967). *Erksiz kündör*. Frunze.
 K: Moldo Kılıç. Tüzgön Sooronov, O. *Kazaldar*. Bişkek.
 KAE: *Kırgız Adabiyatı ensiklopediyahk okuu Kuralı*. (2004), Başkı redaktor: Asanov, Ü. Bişkek.
 ME: Orozbekov, S. (1982). *Manas eposu*. Bişkek.
 MMCC: Sıdıkbekov, T. (1998). *Men miñ cıl çaşadım*. Bişkek: Akıl Basmakanası.
 SK: Kasimbekov, T. (1998). *Singan kılıç*. Bişkek: Kırgızistan Basmakanası.
 T: Toktogul (1989). *Toktoguldun çıgarmalarının eki tomduk cıynagı*. Tüzgön Omor Sultanov, O. Frunze.
 TM: Cakıpbek, A. (1995). *Teñiri manas*. Bişkek: Kırgızistan Basmakanası.

Kaynaklar

- Ağakay, M.A. (1964). Pekiştirmeli sıfatlar. *Türk Dili Dergisi*, 156, 881-883.
 Akar, A. (2006). Renge bağlı yer adlandırılmalarında muğla örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, 20, 51-63.
 Aksan, D. (1999). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
 Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Aksoy, Ö. A. (1993). *I Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
 Aksoy, Ö. A. (1993). *II Deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
 Alyılmaz, C. (2016). *Gobu'stan'ın gizemi* ("Kıpçaklar" a Giden Yol). Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
 Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig*. (Haz. Eraslan, K. Sertkaya, O. F. Yüce, N.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Atalay, B. (1985). *Dîvân u Lugâti't-Türk Tecümesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Dîvân u Lugâti't-Türk Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve siyah renk adlarının Türkçedeki kavram ve anlamboyutu üzerine. *TÖMER Dil Dergisi*. 126, 56-77.
- Bayraktar, N. (2005). Kavram ve anlam boyutunda al, kırmızı ve kızıl. *International Journal of Central Asian Studies. Mustafa Canpolat Armağanı*. 10, 145-165.
- Bayraktar, N. (2006-a). Kavram ve anlam boyutunda sarı ve tonları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*. 20, 209-218.
- Bayraktar, N. (2006-b). Kavram ve anlam boyutunda Türkçede ak ve beyaz. *Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviribilim Yazıları I-II*, 35-50.
- Bayraktar, N. (2009). Boz ve kır renk adlarının kavram, anlam ve biçim boyutu üzerine. *The International Association of Central Asian Studies*, 13, 101-121.
- Bayraktar, N. (2013). Türkçede renk adlarıyla özel ad yapımı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 9/2, 95-114.
- Caferoğlu, A. (1953). Türk onomastiğinde “at” kültü. *Türkiyat Mecmuası*, X, 201-212.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemiloğlu, İ. (1991), Dilimizdeki “kara” kelimesi hakkında, *Milli Folklor*, s. 22-26
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çağatay, S. (1967). Pekiştirilen fiiller. *TDAY-Belleten*, 39-50.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ata hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Demir, İ. (2014). Güneybatı Anadolu ağızlarındaki pekiştirme ekleri üzerine. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 106-124.
- Dilaçar, A. (2016). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N. (2015). Türkiye Türkçesi söz varlığının yeni renkleri ad bilimsel bir inceleme. *Dede Korkut Dergisi*, 7, 12-37.
- Ercilasun, A. B. (2008). La enklitiği ve Türkçede bir “pekiştirme enklitiği” teorisi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 35-56.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvân u Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, A. (2008). Bâkî divanı'nda kırmızı renk. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 31-68.
- Eren, H. (1965). Yer adlarımızın dili, Türk Dil Kurumunda 3 nisan 1965'te okunan konferans (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/eren.pdf>)
- Ergin, M. (2011), *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Feyzioğlu, N. (2004). Dede Korkut hikâyeleri'nden Duha Kocaoğlu Deli Dumrul hikâyesi ile Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâyeye simge ve imgeler bakımından bir yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 51-60.
- Gabain, A. (1968). Renklerin sembolik anlamları (Çev. Tezcan, S.). *Türkoloji Dergisi* 3, 107-113.

- Genç, R. (1997). Türk inanışları ile millî geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gözaydın, N. (2003). Türkçenin renk zenginliği, *Türk Dili Dergisi*, 618, 539-545.
- Gül, M. (2015). Kutadgu Bilig’de enklitik edatları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 34, 403-416.
- Gündüzöz, S. (2003). Kur'an'da renklerin büyüğü gücü - semiotik bir inceleme. *EKEVAkademi Dergisi*, 16, 71-85.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve kötü prens öyküsü*. (Çev. Köken, V.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1973). *Pekiştirme ve kuralları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve incelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İsaev, Döölötşa (1977), *Cer-suü atarının sırrı*, Mektep Yayınları, Frunze.
- Karahan, L. (2012). Türkçede bazı ek ve edatlarda “-n” morfemi ile ortaya çıkan varyantlaşma. Tuncer Gülensoy Armağanı, (Ed.) Bülent Gül, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 219-236.
- Kaymaz, Z. (1997). Türkiye Türkçesi ve ağızlarında renk bildiren kelimelerin kullanılışı ve sistematiği. *TDAY-Belleten*, 251-341.
- Kırgız Tilinin frazeologiyalık sözdüğü*. (1980). Ed. Osmonova, C. Frunze: İlim Basması.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkçede ok/ök pekiştirme (intensivum) edatı üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, 98-109.
- Küçük, S. (2010-a). Tarihî Türk lehçelerinde renk adlandırmaları. *Turkish Studies Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, 5/1, 556-577.
- Küçük, S. (2010-b). Eski Türk kültüründe renk kavramı. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 185-210.
- Mert, O. (2008). Öngöt mezar külliyesi ve külliye de bulunan damgalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S 36, Erzurum. 281-306.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (Çev. Kurban, İ.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş*. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rayman, H. (2014). Nevruz ve Türk kültüründe renkler, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırması Dergisi*, 53, 10-15.
- Sakaoğlu, S. (2017). *Ad bilimi yazıları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (1988). Bolsungıl tep tediler. *Uluslararası Türk Dili Kongresi*, 135 -142.
- Seyidov, M. (1988). Gök, ak ve kara renklerinin eski inançlarla alakası (Çev. Yavuz, O.) *Türk Dünyası Araştırmaları*, 52, 33-52.
- Şahin, E. (2009). Tatar Türkçesinde uk / ök kuvvetlendirme edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 180, 1-12.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Töker, İ. (2009). Renk simgeçiliği ve din: Türk kültür yapısı içinde ak-kara renk karşıtlığı vebu karşıtlığın modern Türk söylemindeki tezahürleri üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50, 93-112.

Türkçe sözlük, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Üstüner, A. (2003). *Türkçede pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.

Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yudahin, K. (1988). *Kırgız sözlüğü* (Çev. Taymas, A.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yüceol Özezen, M. (2013). Türkiye Türkçesinde pekiştirme işlevli ki. *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8/9, 367-373.

Extended Abstract

In each culture, the concept of colors bears various semantic values. In order to designate and present the fields of expression of colors among cultures, and their alterations through the forces of time, it is necessary to keep track of a specific culture, and its oral and written products, starting from the earliest ones, and also to compare the contemporary ones with its coevals. In Turkish language, the words and the semantic values the colors evoke, both because of its oldness and also it being spread across a vast geography, manifest a notable case. Defined in Contemporary Turkish Dictionary as, “the sensation that light, which is reflected by objects, forms on the eye” and in a figurative way as “quality”, the word used as ‘renk’ in the Standard Turkish comes from Farsi, ‘reng’. The word ‘renk’ in the dialects of the Standard Turkish, in historical and contemporary Turkish vernaculars, although not in variety, has been substituted by other words. Within the branches of Turkish language, these words that meet the concept of color (renk) -like “variety”, “paint”, and “style”- have gained other semantic values; correspondingly, they have created different conceptual fields in the language.

It can be seen that, to meet the concept of color in the old periods of Turkish, as can be confirmed by the help of examples such as Ergin, Hamilton, Arat, Atalay, Clauson publications, “Köktürkçe: *öng*, Uygur Tk.: *önlüg tağlar* (İKP 17-4), KarahanlıTk.: *tegürdi manga elgin elig yaşım /kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım* (KB:365) *kalık bütrü tuttu kara kuş öngi/ ajun barça toldı kara kuş yüngi* (KB:3949), *yaşıl önglüg ton* (DLT 41-1, 41-2)” the words “*öng*” and “*tüs*” are used. At the present time, the words *öng* and *tüs* have found their areas of usage in not all Turkish vernaculars, but some.

Although the semantic values or the correspondent concept the colors hold vary by societies, their common features are to represent a symbol, a notion, and/or an emotion. On the values the colors hold in Turkish culture, researches are made in different branches of sciences such as geography, sociology, ethnology, and psychology over the change into the past eras to today, examining factors as daily life; rituals like wedding and funeral ceremonies, conventions of bayrams (festivities), the wearing apparel used in these rituals: tents, headscarves, flags etc. and the findings of these researches are tried to be evaluated and interpreted.

In grammar also, the names of the colors show variety on levels entailing study in detail, to be approached in phonetical, morphological, semantic, and lexical angles. For this reason, this framework of words have also been the subject of many studies regarding Turkish language.

No matter by which word a concept is met, it would appear that a notion, and the words corresponding to that notion may diversify in meaning over time, as stated above, within societies and cultures. The source of this variety is the factors such as the climate, geography, race, the belief system, and life-styles. Beside their universal quality, some colors may gain different meanings and representational value in different cultures, as well as different frequencies of usage accordingly. In another words, primary colors such as black, red, white, yellow, livid etc. may be representative of different occurrences in some communities. The color of lamentation might not be black in each community, or concepts such as innocence, peace and nonresistance may not be met with the same noun for color in each community.

In Turkish culture, colors have been used as symbols to denote four main directions and to state or reiterate physical and spiritual conditions such as domination and power, liberty and sovereignty, cleanliness and freshness, honesty and justice, war and massacre, sickness and death, separation and longing.

In Turkish, from of old, in the reduplication of color names mostly the reduplicative consonant has been preferred. *Kıpkırmızı* (carmine), *kapkara* (pitch-dark), *sapsarı* (very yellow), *yemyeşil* (very green) etc. Apart from that, the reduplication process can also be performed with the adjectives, *açık* (light) and *koyu* (dark), which are sited before the color names: as in, *koyu kırmızı* (claret red), *koyu sarı* (ochre) , *açık yeşil* (bright green/lime). These methods, not in Standard Turkish only, are similar in other Turkish vernaculars. Suchlike, in Kyrgyz Turkish also, the hues are reduplicated with the structures and affixes as the following; *kıpkızıl*, *sapsarı*, *kapkara*, *appak*, *aç çayı*, *aç sarı*, *kara çayı*, *kara kırmızı*, *koyu kırmızı*, *kızılak*, *köğültür*, *çaşılımsı*, *çaşılıgıç*, *çımkırmızı*, *çımkıy kara*, *köğüş*, *agış*. Moreover, in Kyrgyz Turkish the words “*ala*” and “*kaşka*” can also be used to describe mixed colors as in the cases of “*kök ala*, *kara ala*, *kök kaşka*, *kızıl kaşka*”.

Yet sometimes the color names, apart from modifying the nouns that come after them within a sentence by the color they counter, serve to reduplicate them by the semantic value they've acquired. It is seen that the color names *kızıl*, *kara*, *sarı* and *kök* in Kyrgyz Turkish are often used in this function. Accordingly, whereas *kızıl* (red) reduplicates and thus reiterates the intensity, sharpness and clarity of a situation or an emotion and the plainness of: violence, slaughter, and ruthlessness, *kara* (black) is used to describe the magnitude of natural disasters and distress, the excess and the level of a thing. *Sarı* (yellow) on the other hand, is seen, only in abstract concepts, as the reduplicative color of sorrow, longing, sickness and separation, and desolation. The color *kök* (livid), whose example of usage is scarce, with its determinative group *kök tütün*, is enunciative of *derin keder* (deep sorrow) or *derin kederli nefes* (deep sorrowful breath). The reduplicative employment of *kızıl*, *kara*, *sarı* and *kök* is not valid for the colors *ak* (white) and *çaşıl* (green).

The reduplicative function of color names found in Kyrgyz Turkish manifest itself with the same frequency and ratio in Kazakh Turkish and Uzbek Turkish. When considered the existence of reduplications of similar kind that can evoke matching structures in Standard Turkish as, *kızıl kıyamet* (a great uproar as in “hell breaking loose”), *kara cahil* (utter ignorance), and *kara kış* (the dead of winter), the necessity in performing both diachronic and also synchronous text scans and grading on the subject becomes evident.